

İFAÇILIQ SƏNƏTİ
ИСПОЛНИТЕЛЬСКОЕ МАСТЕРСТВО
PERFORMANCE SKILLS

UOT 78

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.16052780>

**ÜZEYİR HACIBƏYLİNİN XALQ MUSIQİ NÜMUNƏLƏRİ ƏSASINDA
XOR İŞLƏMƏLƏRİ**

NAİLƏ MƏMMƏDOVA*

Sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru

Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyası, baş müəllim

E-mail: naykamammadova@gmail.com,

<https://orcid.org/0009000582195001>

Sitat gətirmək üçün: Məmmədova, N. Üzeyir Hacıbəylinin xalq musiqi nümunələri əsasında xor işləmələri // – Bakı: Musiqi dünyası. Beynəlxalq Elmi Musiqi Jurnalı, – 2025. Cild 27. № 1 (102), s.50-63.

Для цитирования: Мамедова, Н. Хоровые обработки народной музыки в творчестве Узеира Гаджибейли // – Баку: Мир музыки. Международный научный журнал, – 2025. Том 27. № 1 (102), с.50-63.

For citation: Mammadova, N. Uzeyir Hajibeyli's choral arrangements based on folk music samples // – Baku: World of Music. International Scientific Journal, – 2025. Vol.27 / 1 (102), pp.50-63.

Xülasə

Təqdim olunan məqalə dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin xalq musiqisi nümunələri əsasında yaratdığı xor işləmələrinin təhlilinə həsr olunmuşdur. Ü.Hacıbəyli öz yaradıcılığında xalq musiqisinin janr və formalarından geniş şəkildə bəhrələnmiş, bu zəngin irsdən böyük ustalıqla istifadə etmişdir. Onun xor musiqisinə verdiyi xüsusi əhəmiyyət, həm vokal əsərlərində, həm də xor üçün işlədiyi nümunələrdə parlaq şəkildə əksini tapmışdır. Məqalədə bəstəkarın gənclik illərində çap olunmuş “Azərbaycan türk el nəğmələri” məcmuəsində xor səsləri əlavə olunmuş nümunələr, eləcə də dörd səslə xorlar üçün nəzərdə tutulmuş işləmələri təhlil obyektinə çevrilmişdir. Təhlil zamanı bəstəkarın xalq musiqi nümunələrini hansı üsullarla işlədiyi, orijinal melodiyaların qorunması, xor səslərinin düzgün paylanması və instrumental müşayiətin qurulması məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Tədqiqatın əhəmiyyəti, xalq mahnılarının xor üçün işlənməsi prosesində bəstəkarın tətbiq etdiyi yaradıcılıq üsullarının janrın inkişafına və

* ©Nailə Məmmədova, 2025

formalaşmasına göstərdiyi təsirlə müəyyən edilir. Məqalədə musiqi-nəzəri təhlil metodundan istifadə olunaraq, xor üçün nəzərdə tutulmuş miniatürlərdə orijinal melodiyanın işlənmə yolları araşdırılır. Ü.Hacıbəylinin xor işləmələri müşayiət partiyalarının orijinallığı ilə seçilir. Bəstəkar bir çox hallarda xalq çalğı alətlərinin iştirakı ilə instrumental müşayiət əlavə etmişdir. Miniatürlərdə melodiyanın qorunması, ostinato, unison ifa və digər musiqi üsullarından istifadə etməklə, bəstəkarın xor partiyalarının tembr imkanlarından ustalıqla yararlanması müşahidə olunur. Ü.Hacıbəylinin xalq mahnıları əsasında yaratdığı xor işləmələri yarandığı gündən etibarən öz aktuallığını və müasirliyini qoruyub saxlamışdır. Bu miniatürlərin təhlili, müasir xor sənətində xalq mahnısı işləmələrinin tutduğu yerin və əhəmiyyətinin vurğulanmasına, eləcə də praktik ifaçılıqda bu nümunələrin tətbiqinin aktuallaşdırılmasına xidmət edir.

Açar sözlər: Üzeyir Hacıbəyli, xor musiqisi, xalq mahnısı işləməsi, partiya, müşayiət.

Giriş.

XX əsrdə dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin rəhbərliyi ilə təşəkkül tapmış Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbi üçün əsas qaynaq mənbəyi xalq yaradıcılığı olmuşdur. Şərqin ilk operası kimi tarixə düşmüş “Leyli və Məcnun” operasında Ü.Hacıbəyli muğam və klassik opera janrının meyarlarını qovuşdurmaqla Azərbaycan bəstəkar musiqisinin əsas inkişaf istiqamətlərini və üslub səciyyəsinə müəyyən etmişdi. Bu əsərdə baş tutan Şərq və Qərb musiqi meyarlarının vəhdəti nəinki növbəti musiqili səhnə əsərləri üçün, həm də klassik musiqinin bütün janrlarında aparıcı mövqe tutaraq, sonrakı bəstəkarlıq məktəbinin formalaşmasında mühüm rol oynadı. Təsədüfi deyildir ki, Azərbaycan bəstəkarlarının əsərlərini təhlilə cəlb edərkən, tədqiqatçılar hər zaman məhz bu vəhdətin müxtəlif üsul və vasitələrini, ifadə tərzini, fərdi yaradıcılıq üslubundan qaynaqlanan yeni istiqamətlərini müəyyən etməyə çalışırlar. Bəstəkar və xalq musiqisi əlaqələri bütün xalqların mədəniyyəti üçün səciyyəvi cəhət olsa da, Azərbaycan bəstəkarları üçün bu, həm də təməli Üzeyir Hacıbəyli tərəfindən qoyulan Şərq-Qərb vəhdətinin inkişafına xidmət etmişdir.

Materiallar və metodlar.

Təqdim etdiyimiz araşdırmada əsas məqsəd xalq mahnı işləmələrinin xor kollektivi üçün işlənmiş nümunələri üzərində təhlillər aparmaq bununla da bəstəkarın xalq mahnısının xor ifasında təfsirini yaratma üsullarını aşkara çıxarmaqdan ibarətdir. Bu məqsədi həyata keçirmək üçün biz 1927-ci ildə Ü.Hacıbəyli və M.Maqomayev tərəfindən notlaşdırılaraq dərc edilmiş “Türk el nəğmələri” məcmuəsinə, eləcə də Ü.Hacıbəyli tərəfindən bir sıra xalq mahnılarının xor üçün işlənmiş nümunələrinə müraciət etmişik. Xor işləmələri həm xalq mahnısının janr xüsusiyyətlərini, həm də xor ifaçılığının səciyyəvi cəhətlərini özündə birləşdirdiyi üçün müqayisəli-nəzəri təhlil metoduna üz tutmuşuq.

Müzakirə və qənaətlər.

Xalq musiqisinin bəstəkar yaradıcılığına sirayət etməsi klassik musiqi janrlarının inkişafı ilə bağlı olmuşdur. Klassik musiqinin demək olar ki, bütün janrları öz mənbəyini xalq musiqi janrlarından almış, onun səciyyəvi cəhətlərini saxlamaqla bəstəkar yaradıcılığının üslub və meyarları altında formalaşmışdır. Bəstəkar yaradıcılığında yer alan bütün klassik musiqi janrları xalq musiqisinə xas olan forma, melodiya, ritm, intonasiya və başqa cəhətlərə malik olmuşdur. Lakin xalq musiqisinin bəstəkar yaradıcılığına təsiri bunula bitmir. Belə ki, hər bir xalqın musiqi ənənələri peşəkar bəstəkar yaradıcılığında bu və ya başqa şəkildə təzahür edir.

Xalq musiqisinin bəstəkar yaradıcılığında istifadəsi məsələsi XX əsrin musiqişünaslıq elmində prioritet məsələlərdən biri olmuşdur. Bu mövzu rus musiqişünaslığında da aktualıq kəsb etmiş, onunla bağlı maraqlı tədqiqat işləri yaranmışdır. Bu baxımdan İ.Zemtsovskinin “Фольклор и композитор” (“Folklor və bəstəkar”) əsərində məsələnin şərhə müxtəlif aspektlərdən izlənməsi, folklor musiqisinin bəstəkar yaradıcılığında təzahürü həm geniş, həm də dar mənada izah edilmişdir. Alim hesab edir ki, “folklor musiqisinin bəstəkar yaradıcılığında istifadəsi ilə bağlı dəqiq meyarlar və normativlər irəli sürmək mümkün deyil. Çünki bəzi bəstəkarlar folklordan düşünülmüş şəkildə, digərləri isə şüuraltı istifadə edir. Biriləri üçün folklor əsas istinad mənbəyi, digərləri üçün isə çoxsaylı mənbələrdən biridir. Biriləri folklor musiqisinin zənginliyinə heyran olur, digərləri üçün isə xalq musiqi dili maraq kəsb edir və s.” [7, s. 7]. Bu fikirlərlə müəllif bəstəkarların xalq musiqisindən istifadə üsullarının geniş istiqamətini göstərmişdir.

Dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin yaradıcılığında xalq musiqisi əsas ilham mənbəyinə çevrilərək milli bəstəkarlıq üslubunun təməlini təşkil etmişdir. Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbi Avropa musiqisinin dörd yüz il ərzində əldə etdiyi nailiyyətləri və eyni zamanda XX əsrin müasir tendensiyalarının qovuşuğunda formalaşma prosesi keçərək, Ü.Hacıbəylinin böyük əməyi və xidmətləri nəticəsində bu günkü səviyyəsinə çatmışdır. Öz əsərlərində xalq musiqisindən hərtərəfli şəkildə bəhrələnən bəstəkarın yaradıcılıq üslubu gələcək nəsillər üçün məktəbə çevrilmişdir. Avropa və xalq musiqisinin üzvi sintezindən yaranan milli bəstəkarlıq üslubu Ü.Hacıbəylinin elmi fəaliyyətində də global mövzu olmuşdur. Onun elmi məruzə və məqalələrində, “Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları” [3] əsərində bu məsələ geniş və hərtərəfli şəkildə işıqlandırılmışdır.

Bəstəkar yaradıcılığı və xalq musiqisi özünü ən müxtəlif şəkildə göstərən təmas nöqtəsi kimi ümumi və fərdi keyfiyyətlərə malikdir. Xalq musiqisinin bəstəkar yaradıcılığında təzahürü janr, musiqi dili, melodiya, ritm, intonasiya, forma, məqam, ifa üslubu və s. kimi komponentlərdə özünü göstərir. “Bəstəkar öz musiqi əsərlərinin mövzusu ilə əlaqədar ustad adlandırdığı peşəkar

musiqiçilərin - xanəndə və sazəndələrin, istedadlı aşıqların sənətindən, eləcə də xalq mahnı və rəqs melodiyalarından məharətlə bəhrələnmiş, bədii yaradıcılığında da həmin janrlara qarşı öz sənətkar münasibətini bildirmişdir” [6, s.71].

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq, ənənəvi musiqi janrları bəstəkar yaradıcılığının əsasına çevrilmiş və ilk növbədə, Üzeyir Hacıbəylinin, daha sonra Müslüm Maqomayevin və Zülfüqar Hacıbəyovun yaratdığı opera və musiqili komediyaların musiqi məzmununda mühüm rol oynamışdır. Xalq musiqi nümunələri əsasında xor və ansambl səhnələri meydana gəlmişdir ki, bütün bunlar ilk xor nümunələri kimi musiqi tariximizə daxil olmuşdur. Bu mənada Ü.Hacıbəylinin “Leyli və Məcnun” operasında “Bu gələn yara bəzən” (qadın xoru) və “Evləri var xana-xana” xalq mahnılarının musiqi məzmununa əsaslanan xorları misal göstərmək olar.

Xalq musiqisinin bəstəkar yaradıcılığında təzahür formalarından biri də müəyyən folklor janrlarının, o cümlədən mahnı, rəqs, lay-lay, ninni, bayatılar əsasında yaranmış xor işləmələri ilə səciyyəvidir.

İşləmələrin hazırlanması XX əsrin əvvəllərində yaranan müxtəlif orkestr və ansambllarının, xor kollektivlərinin repertuarının zənginləşdirilməsi, milli musiqinin bəstəkar yaradıcılığında təbliği ilə bağlı geniş vüsət almışdır. Bu işləmələrin əksər hissəsi də məhz xor kollektivlərinin repertuarı üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan musiqi mədəniyyətində ilk peşəkar xor kollektivlərinin yaradılması 1920–1930-cu illərə aiddir ki, bu da həmin dövrdə musiqi yaradıcılığının inkişaf etdirilməsi zərurətindən meydana gəlmişdir. Ü.Hacıbəylinin təşəbbüsü ilə 1926-cı ildə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyası nəzdində 70 nəfərdən ibarət xor kollektivi təşkil edilmişdi. Bu xorun fəaliyyəti qısa müddətli olsa da, Azərbaycanda çoxsəsli xor musiqisinin inkişafını vacib bir məsələ kimi irəli sürmüşdür. Bundan sonra 1936-cı ildə Azərbaycan Dövlət Filarmoniyası nəzdində Ü.Hacıbəylinin rəhbərliyi ilə yeni bir xor kollektivi təşkil olunur. Həmin xor 1938-ci ildə Azərbaycan Dövlət Rəqs ansamblı ilə bir kollektivdə birləşdirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, ilk xor kollektivinin fəaliyyətə başladığı dövrdə repertuarın yaradılması məsələsi önə çəkilmiş və bu baxımdan xalq mahnılarının xor üçün işləmələrinin meydana gəlməsi mühüm əhəmiyyət daşımışdır. “Azərbaycan Dövlət Xor Kollektivinin 1 oktyabr 1937-ci ildən 1 mart 1938-ci ilədək nəzərdə tutulmuş repertuarı peşəkar və məqsədyönlü fəaliyyətinin göstəricisi kimi çıxış edir. Bu təqvim repertuarında 20 əsərdən səkkizi məhz xalq mahnı işləmələridir” [8, s. 154].

Göründüyü kimi, XX əsrin 30-cu illərində xalq mahnı işləmələri xor kollektivinin repertuarında əsaslı yer tuturdu. Ü.Hacıbəyli və onun məsləkdaşları, eləcə də sonrakı nəsil bəstəkarların yaradıcılığında geniş yer tutan xalq musiqi janrlarının işləmələri müasir dövrümüzdə də öz aktuallığını qoruyub saxlamışdır.

Qeyd edək ki, xalq mahnılarının ilk işləmələri Üzeyir Hacıbəyli, Səid Rüstəmov, Süleyman Ələsgərov, Nazim Əliverdibəyov, Soltan Hacıbəyov, Fikrət Əmirov, Cahangir Cahangirov kimi bəstəkarların yaradıcılığında ərsəyə gəlmişdir. Xalq musiqi janrlarının işləmələri müxtəlif tərkiblər üçün nəzərdə tutulurdu. Adlarını sadaladığımız bəstəkarların yaradıcılığında xalq çalğı alətləri orkestri, müxtəlif ansambllar və xor üçün mövcud olan işləmələr bu janrın təşəkkül tapmasında və formalaşmasında xüsusi rol oynamışdır.

Üzeyir Hacıbəylinin “İlk Azərbaycan xalq xoru” məqaləsində xor ifaçılığı ilə bağlı bir sıra mühüm məsələlərə toxunulmuş, 1920-1930-cu illərdə Azərbaycanda musiqi kollektivlərinin, eləcə də, çoxsəsli xorun yaradılmasının vacibliyi qeyd olunmuşdur. Məqalədə Ü.Hacıbəyli Azərbaycan musiqisində vokal ifaçılığın birsəsli şəkildə inkişaf etdiyini və çoxsəsli xor oxuma formasının geniş yayılmadığını diqqətə çatdıraraq yazır: “Azərbaycan xalqı xor polifoniyası ilə tanış olmamış, çoxsəsli kollektiv oxumağın nə olduğunu bilməmişdir” [4 s. 269].

Eyni zamanda, Ü.Hacıbəyli xalq arasında bir neçə xor oxuma formalarından istifadə olunduğunu göstərmişdir. Bunlardan birincisi, unison oxumadır ki, bu da əsasən toy mərasim mahnılarında tətbiq olunur. Xor oxumasının ikinci forması imitasiyalı oxumadır. Bu da xalq mərasim musiqisi folklorunda, xüsusilə halayların ifa tərzində özünü göstərir. Üçüncü xor oxuma forması solist və xor ifası ilə bağlıdır. O yazır: “Xorlarda ibtidai nəğməkarlar da olmuşdur, bu zaman xor ancaq solistlərin ifa etdiyi melodiyanın sonunu təkrar etmişdir” [4, s. 269]. Belə bir ifa tərzini əsasən dini oxuma növlərində - mərsiyə və qəsidələrin oxunmasında rast gəlirik.

“Azərbaycan Türk el nəğmələri” məcmuəsində xor nümunələri

Xalq mahnılarının xor üçün işləmələrinə 1927-ci ildə nəşr olunmuş Ü.Hacıbəylinin və M.Maqomayevin nota yazdıqları “Azərbaycan türk el nəğmələri” [1] məcmuəsində rast gəlirik. Bu məcmuənin Azərbaycan musiqi tarixində əhəmiyyəti böyükdür. “Azərbaycan türk el nəğmələri” məcmuəsi xalq mahnılarının respublikada çap olunmuş ilk not yazılarından ibarət toplu olmaqla yanaşı, həmçinin milli musiqi üzrə not ədəbiyyatını zənginləşdirmiş, məktəblərdə tədris proqramlarını və musiqi kollektivlərinin repertuarını genişləndirmişdir. “Azərbaycan türk el nəğmələri” məcmuəsindəki xalq mahnılarından xor üçün işlənmiş nümunələrdən “Şəfəq sökülərkən”, “Bir quş düşdü havadan”, “El yallı”, “Qarabağ şikəstəsi” və s. göstərə bilərik.

Ü.Hacıbəyli və M.Maqomayev tərəfindən hələ Qori seminariyasında oxuduğu illərdə maraq göstərdiyi və topladığı xalq musiqi nümunələrinin yer aldığı bu məcmuədə təksəsli mahnıların işlənməsi də ilkin təcrübələr idi. Əslində bu məcmuədə bəstəkarlar mahnıların sırf xor üçün işlənməsini qarşılarına məqsəd qoymasalar da, yuxarıda adıçəkilən nümunələrdə biz xor

partiyalarının da yer aldığını müşahidə edirik. Buna səbəb həmin məcmuənin ifaçılıq repertuarına daxil edilməsi və hələ yeni-yeni təşəkkül tapan xor kollektivləri tərəfindən də ifa edilə bilməsi üçün uyğunlaşdırılması məqsədi güdüdü. Bu mənada mahnılarda xor partiyalarının xüsusi inkişafı nəzərə çarpmasa da, ilk nümunələr kimi tədqiqatımız üçün əhəmiyyət daşıyır. Onlardan bəzilərinə nəzər salaq. Təhlilə cəlb etdiyimiz məcmuə 1985-ci ildə Bayram Hüseynlinin redaktorluğu ilə nəşr olunmuşdur. “Şəfəq sökülərkən” mahnısı əmək mahnıları qrupunda yer alır. “Azərbaycan xalq mahnıları” iki cildliyinin birinci cildində də mahnının nəqəratı xor partiyaları ilə verilmişdir [1, s.11]. “Azərbaycan türk el nəğmələri” məcmuəsində mahnı nəqərat bölməsinin məzmunu üzərində qurulmuş instrumental girişlə başlanır. Onun quruluşu dörd xanədən ibarət iki cümləni təşkil edir. Mahnının vokal partiyası isə solo və xor üçün işlənmişdir. Kuplet bölməsi solistə həvalə olunur. Dörd melomisradan təşkil olunmuş kupletin quruluşunda biz birinci kadansın “re” mayəli rast məqamına əsaslandığını, dördüncü melomisranın isə modulyasiya edərək “lya” mayəsinə yönəldiyini görürük. Tonal sistemdə də eyni şəkildə D-A modulyasiyası baş verir. Kupletdən fərqli olaraq nəqərat iki melomisradan ibarətdir. Poetik mətn dəyişsə də, melodiya olduğu kimi təkrar edilir.

Nəqəratın musiqisi üç səslə xor üçün işlənmişdir. Burada əsas melodik xətt yuxarı səsdə hərəkət edir. Yəni mahnının əsas melodiyasının növbəti melosətləri Soprano səslərində davam etdirilir. Digər iki səsdə müşahidə etdiyimiz partiyalar isə daha çox mahnının instrumental müşayiətində yer alan harmonik tərkiblərlə səsləşir.

Nümunə 1. Ü.Hacıbəyli “Şəfəq sökülərkən”.

Bəstəkarlar burada I melosətidə - T-D-T-II-s-VII₃₄; II melosətidə isə T-D-T-D₇-T kimi harmonik ardıcılıq təqdim edir. Bu akkord birləşmələrinin üç səsi isə xorun partiyasına verilərək səs xətlərinin inkişafını bilavasitə harmonik fakturaya tabe edir.

Məcmuədə yer alan daha bir mahnı “Bir quş düşdü havadan” daha maraqlı nümunə kimi diqqətimizi cəlb edir. Belə ki, bu mahnı bilavasitə iki səslı xor üçün işlənmişdir. Uşaq mahnıları silsiləsindən olan bu nümunədə poetik məzmun uşağın dilindən onunla oynamağa çalışan kiçik quşa müraciətini əks etdirir. Mahnının melodiyası isə quşla uşağın dialoqunu xatırladan replikalı motivlərlə qurulur, bir qədər rəqətiativ-deklamasiyalı xarakter alır.

“Bir quş düşdü havadan” mahnısı beş xanəlik instrumental girişlə başlanır, hansı ki, onun məzmunu təkrarlanan səsdən təşkil edilmiş motivlərlə səciyyəvidir. Bu motivlər quşun oxumasını xatırladır və bütün mahnı boyu dəfələrlə eşidilir. Xor iki səslidir və bu dəfə səslərin hərəkətinə görə mahnının əsas melodiyasının Soprano partiyasında yer aldığını söyləmək olar. Aşağı səsdə isə daha çox əsas melodiya səsalıtı mövqeyi daşıyan partiya nümayiş olunur. Yalnız ilk iki melosətirdən başqa poetik mətnin bütün bəndləri təkrar edilir. Lakin birinci və ikinci bənd kadans fərqi ilə eyni melodik quruluşda verilir. Nəticədə bütün melosətiirlər təkrar edilmiş olur. Mahnının diqqəti cəlb edən əsas cəhəti isə onun ritmik quruluşu ilə bağlıdır. Melodiyanı təşkil edən motivlərin demək olar ki, hər biri cümlənin zəif bölgüsünə təsadüf edir və onun tamamlanması növbəti cümlənin güclü hissəsinə düşür. Beləliklə də burada güclü və zəif vurğuların yerdəyişməsi intonasiyaya tabe edilmiş olur.

Nümunə 2. Ü.Hacıbəyli “Bir quş düşdü havadan”.

Xor

Bir quş düş-dü ha-va - dan, qon-du

si - nə - min üs - tə. Ver - di

Xor partiyalarının münasibətinə nəzər yetirdikdə, burada tersiya, sekunda və seksta məsafəsinin yarandığını daha çox görmək olur. Bu ikisəsli melodik xətt fortepiano müşayiətində

də eyni şəkildə səslənir və xora sanki dəstək verir. Mahnının ikinci bəndində bir qədər A-dur istiqamətində modulyasiya baş versə də, bəndin növbəti misralarını əhatə edən musiqi məzmunu birinci bəndlə üst-üstə düşür və əsas kökə qayıdış baş verir. Bu mahnını xalq musiqi janrı əsasında ilk işləmə kimi qəbul etmək olar. Çünki burada müəlliflər sırf xor ifaçılığının xüsusiyyətlərini nəzərə almışlar. Uşaq mahnısı üçün seçilən iki səsli xor və partiyaların yaxın interval münasibətində hərəkət etməsi, xüsusi mürəkkəb sıçrayışların baş verməməsi həssas yanaşmanı nümayiş etdirir.

Bunlarla yanaşı, Ü.Hacıbəyli təşkil etdiyi xor kollektivlərinin repertuarı üçün də xalq mahnılarının xor üçün işləmələrinin yaradılmasına xüsusi diqqət göstərirdi.

Ü.Hacıbəylinin xor işləmələri

Ü.Hacıbəylinin “Ay bəri bax”, “Gedək gözək bağçada”, “Aman nənə”, “Nə gözəldir”, “Lolo”, “Sən gözəl”, “Ləlli” xalq mahnıları əsasında xor işləmələri bu janrın ilk nümunələri olaraq, həm də meyar kimi çıxış edir. Bu işləmələrdən bir qismi 1954-cü ildə nəşr edilmiş “Azərbaycan xalq mahnıları” [5] məcmuəsində işıq üzü görmüşdür. Maraqlıdır ki, bəstəkar xalq mahnılarını xor, xalq çalğı alətləri ansamblı və fortepianonun müşayiəti ilə ifa etmək üçün işləmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, xalq mahnılarının xor işləmələrinə müraciət edən digər bəstəkarlarda bu tərkibə rast gəlinmir.

Məcmuədə “Bəri bax”, “Gedək gözək bağçada”, “Aman nənə”, “Nə gözəldir” xalq mahnıları əsasında işləmələr yer almışdır.

“Bəri bax” xor işləməsində səkkiz xanəlik instrumental giriş bəstəkar tərəfindən bəstələnmişdir. Onun məzmunu aşağı istiqamətli sekvensiyalardan təşkil edilmişdir. Melodiya segah məqamına əsaslanan xalq mahnısının kadansı üzərində tamamlanır və xorun ifasında işləmənin əsas məzmunu təqdim edilir. Kupletin ifası zamanı bəstəkar əsas melodiyanın səslər arasında paylanma prinsipindən istifadə edir. Belə ki, ilk iki misra Sopranonun, növbəti iki misra isə Tenorun ifasında verilir. Alt səsləri isə “bəri bax” ifadəsi üzərində kiçik replikalarla ifaya qoşulur. Bas səsləri yalnız nəqəratın ifası zamanı çıxış edir. Nəqəratın melodiyası bütün səslər tərəfindən unison ifa olunur. İkinci kuplet də eyni qaydada təqdim edilmişdir. Göründüyü kimi, bəstəkar xalq mahnı işləməsində müxtəlif tembr boyalarından istifadə etməklə zəngin ansambl səslənməsinə nail olmuşdur.

Nümunə 3. Ü.Hacıbəyli “Bəri bax” xor işləməsi

The musical score for the chorus "Bəri bax" is presented in a multi-staff format. The vocal parts (Soprano, Alto, Tenor, Bass) are written in 3/4 time, key of D major. The lyrics are: "Pən - cə - rə - nin mül - lə - ri, ay - bə - ri bax, bə - ri bax, bə - ri bax!". The piano accompaniment consists of a rhythmic ostinato in the bass and a melodic line in the treble. The score includes dynamic markings such as *mf* (mezzo-forte) and *p* (piano), and articulation marks like *tr* (trill).

“Gedək gəzək bağçada” xor işləməsində isə mahnının əsas melodiyası Soprano və Tenor səslərində təqdim edilir. Bas və Alt partiyasında isə “gedək gəzək” ifadəsi üzərində ritmik ostinato yer alır. Daha sonra səslərin mövqeyində yerdəyişmələr baş verir. Burada səslərin cütləşməsi əsas prinsip kimi çıxış edir. Nəqərat zamanı isə bəstəkar segah məqamına əsaslanan melodiyanın motivlərini xor səsləri arasında paylaşdırır. Növbəti misralarda isə Soprano, Alt və Tenor səslərində unison ifa, Bas səsinə ostinato davam etdirilir.

Nümunə 4. Ü.Hacıbəyli “Gedək gəzək bağçada” xor işləməsi

Ge - dək gə - zək bax - - ça - da, ay a - man, ay a - man, ay a - man, a - man.

Ge - dək gə - zək, ge - dək gə - zək, ge - dək gə - zək, ge - dək gə - zək.

Ostinato üsulundan “Aman nənə” xor işləməsində də geniş istifadə olunur. Burada Bas və Tenor səslərində mahnının ritmik şəklinə uyğun ostinato “bax, nə gözəl” ifadəsi əsas mövzunu müşayiət edir. Xalq mahnı işləməsi 4 səslı qarışıq xor və solist üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bəstəkar solo partiyanı ənənəvi olaraq Soprano tembrinə həvalə edir. Lakin, ilk səhifədə hər bəndin fərqli solistlərlə başlanması istəyini ifadə edən fikir də verilmişdir ki, bu da xormeysterə müəyyən sərbəstlik verir. İlk mısranın müşayiətini T və B səsləri, eləcə də instrumental tərkibdə müşahidə edirik. Kamançanın partiyası da solo melodiya dan ibarətdir. Digər müşayiət partiyalarında isə əsasən mahnının ritmik xüsusiyyətlərini əks etdirən motivlər üstünlük təşkil edir.

Nümunə 5. Ü.Hacıbəyli. “Aman nənə” xor işləməsi

Soprano *Solo*
mf
As - ta ye - ri kə - mər - dü - şər be - lin - dən

Alt

Tenor *mf*
nə gö - zəl, nə gö - zəl, *p*
nə gö - zəl, nə gö - zəl, nə gö - zəl,

Bas *mf*
Bax, bax, *p*
bax, bax, bax,

Balaban

Nağara

Kamança

Tar

F-no

İşləmə boyu təkrarlanaraq refren xüsusiyyəti daşıyan II misra - “Aman nənə, zalım nənə, yar nənə” xorun ifasında verilir. Bu növbələşmə işləmənin sonuna qədər davam edir. Xorun ifasında S və A səsləri unison ifa edir. T və B isə əvvəldən sona qədər eyni müşayiət xəttini davam etdirir və ostinato prinsipini qoruyub saxlayır.

Nəqərat zamanı xorun unison ifa etməsi “Nə gözəldir” xor işləməsində də müşahidə edilir. Burada həmçinin müşayiət səslərində vokaliz ifa tərzindən (ağziyumulu) istifadə olunmuşdur. Bu işləmənin fakturası digərlərindən fərqlənir. Burada solo mövzuya xüsusi üstünlük verilir. Müşayiət xəttində isə Alt səsləri balaban partiyası ilə bərabər “dəm” səsinin saxlanması iştirak edir. Xorun çıxışı yalnız nəqəratın ifası zamanı baş tutur. Şur məqamına əsaslanan melodiyanın instrumental partiyalarda keçməməsi də bu işləməni digərlərindən fərqləndirən cəhət kimi çıxış edir.

Nümunə 6. Ü.Hacıbəyli “Nə gözəldir” xor işləməsi

The musical score is for a chorale by Ü.Hacıbəyli. It is written in 6/8 time. The vocal part (Asta) is in the treble clef and includes the lyrics: "Bu cah - cah e - dan bül - bül, bu cah - cah e - dan". The piano accompaniment consists of a bass line and a treble line, both marked with *pp* (pianissimo). The score is divided into measures by vertical bar lines.

Yekun nəticə.

Beləliklə, apardığımız təhlillər nəticəsində Ü.Hacıbəylinin xor işləmələrində xalq mahnısının orijinal mətnindən istifadə üsulları, orijinallığın qorunması ilə yanaşı, işləmələrə xalq ifaçılıq ənənələrinin tətbiqi kimi maraqlı cəhətlər üzə çıxdı. Bu cəhət əsas melodiyanın qorunub saxlanması, xalq instrumental ifaçılığına xas olan ostinatolu ritmik quruluş, eləcə də müşayiət partiyasında milli çalğı alətlərinin daxil edilməsi kimi məqamlar qeyd edilə bilər. Ü.Hacıbəylinin xor işləmələrində partituranın tembr rəngarəngliyi, solo melodiyanın müxtəlif üsullarla təqdim olunması, nəqərat zamanı unison ifaya üstünlük verilməsi, ostinatlardan geniş istifadə olunması səciyyəvi cəhətlər kimi çıxış edir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan türk el nəğmələri. Ü.Hacıbəyov, M.Maqomayev. Bakı, 1985.
2. Azərbaycan xalq mahnıları. Tərt. ed. S.Kərimi. Bakı: Öndər, I cild, 2005. 168 s.
3. Hacıbəyli, Ü.Ə. Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları. Bakı: Apostrof, 2010.– 152 s.
4. Hacıbəyov, Ü.Ə. Əsərləri. II cild. Bakı: Azərb.EA nəşri, 1965. – 412 s.
5. Hacıbəyov, Ü.Ə. Azərbaycan xalq mahnıları. Bakı: Azərbaycan Dövlət Musiqi Nəşriyyatı, 1954.– 40 s.
6. Xalıqzadə F.X. Üzeyir Hacıbəyli və folklor. Bakı: Şərq-Qərb, 2014.– 276 s.

rus dilində

7. Земцовский, И.И. Фольклор и композитор. Теоретические этюды. Ленинград: Советский композитор, 1977. – 176 с.
8. Мамедова, Л.М. Хоровая культура Азербайджана. Баку: Адилоглы, 2010. – 230 с.

ХОРОВЫЕ ОБРАБОТКИ НАРОДНОЙ МУЗЫКИ В ТВОРЧЕСТВЕ УЗЕИРА ГАДЖИБЕЙЛИ

НАИЛЯ МАМЕДОВА

*Бакинская музыкальная академия имени Узеира Гаджибекова,
старший преподаватель,
кандидат искусствоведения*

Резюме

Представленная статья посвящена анализу хоровых обработок, созданных великим композитором Узеиром Гаджибейли на основе образцов народной музыки. В своём творчестве У. Гаджибейли широко использовал жанры и формы народной музыки, умело обращаясь к этому богатому наследию. Особое значение, которое композитор придавал хоровой музыке, ярко проявляется как в его вокальных произведениях, так и в обработках, созданных для хора. В статье рассматриваются образцы с добавленными хоровыми голосами, опубликованные в сборнике «Азербайджанские тюркские народные песни» в молодые годы композитора, а также обработки, предназначенные для четырёхголосного хора. В ходе анализа особое внимание уделяется методам, с помощью которых композитор перерабатывал народные мелодии, сохранению оригинального мелодического материала, распределению голосов в хоре и вопросам инструментального сопровождения. Актуальность исследования определяется влиянием применяемых композитором творческих приёмов на развитие и формирование жанра хоровой обработки народных песен. В статье используется метод музыкально-теоретического анализа, с помощью которого изучаются способы адаптации оригинальных мелодий для хора в миниатюрах. Хоровые обработки У. Гаджибейли выделяются оригинальностью партий сопровождения. Во многих случаях композитор вводил инструментальное сопровождение с участием

народных музыкальных инструментов. В миниатюрах наблюдается сохранение мелодии, применение таких приёмов, как остинато, унисонное исполнение и другие средства, с помощью которых мастерски раскрываются тембровые возможности хоровых партий. Хоровые обработки, созданные Узеиром Гаджибейли на основе народных песен, с момента их появления сохраняют свою актуальность и современность. Анализ этих миниатюр направлен на акцентирование места и роли народной обработки в современной хоровой музыке, а также на её практическое применение в исполнительской деятельности.

Ключевые слова: Узеір Гаджибейли, хоровая музыка, обработка народной песни, партия, сопровождение.

UZEYIR HAJIBEYLI'S CHORAL ARRANGEMENTS BASED ON FOLK MUSIC SAMPLES

NAILE MAMMADOVA

Baku Music Academy named after Uzeyir Hajibeyli,

Senior Lecturer

PhD in Art Studies

Abstract

The presented article is dedicated to the analysis of choral arrangements created by the great composer Uzeyir Hajibeyli based on samples of Azerbaijani folk music. In his creative work, Hajibeyli extensively drew upon the genres and forms of folk music, skillfully utilizing this rich heritage. The special importance he placed on choral music is vividly reflected in both his vocal compositions and his arrangements for choir. The article analyzes examples with added choral voices from the collection *"Azerbaijani Turkic Folk Songs"*, published during the composer's youth, as well as arrangements intended for four-part choirs. The study pays particular attention to the techniques used by the composer in working with folk melodies, preservation of the original tune, distribution of choral parts, and the use of instrumental accompaniment. The significance of the research lies in how the composer's creative methods influenced the development and formation of the genre of choral arrangements of folk songs. The article employs methods of music-theoretical analysis to explore the ways original folk melodies were adapted for choir in these miniatures. Hajibeyli's choral arrangements stand out for their originality in accompaniment parts. In many cases, the composer included instrumental accompaniment featuring traditional Azerbaijani instruments. These miniatures demonstrate preservation of the main melody, use of ostinato, unison performance, and other techniques that reveal the composer's masterful use of the timbral palette of choral textures. From the moment of their creation, Uzeyir Hajibeyli's choral arrangements based on folk songs have retained their relevance and modern character. The analysis of these miniatures aims to emphasize the position and significance of folk song arrangements in contemporary choral art, as well as to encourage their practical application in performance.

Keywords: Uzeyir Hajibeyli, choral music, folk song arrangement, part, accompaniment.

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 24.01.2025

Qəbul olunma tarixi: 08.02.2025